

MAKTABGACHA TA'LIM TARBIYACHISINING KASBIY NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Haydarova Dilafruz Inoyatulloevna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Tarbiyachining kasbiy faoliyatida nutqning to'g'riligi, aniqligi, sofligi, boyligi va ifodaliligi muhim kommunikativ sifatlar sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, nutq madaniyatining pedagogik mahorat bilan uzviy bog'liqligi, tarbiyachining bolalar bilan samarali muloqot o'rnatishi va ularning yosh hamda individual xususiyatlarini hisobga olishi masalalariga e'tibor qaratiladi. Tadqiqotda dialogik yondashuv, interaktiv mashg'ulotlar, rolli o'yinlar, multimedia vositalari, nutqiy mashqlar va individual yondashuvning kasbiy nutqni rivojlantirishdagi imkoniyatlari ochib beriladi. Tarbiyachi nutqining ohang, urg'u, temp, ritm va pauza kabi ifodaviy vositalardan o'rinli foydalanishi, shuningdek, adabiy til me'yorlariga amal qilishi pedagogik muloqot samaradorligini ta'minlovchi omillar sifatida asoslanadi. Maqolamizda kasbiy nutq madaniyati muntazam mashq, mustaqil fikrlash, o'z ustida ishlash va amaliy pedagogik faoliyat orqali takomillashib borishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, tarbiyachi, kasbiy nutq madaniyati, pedagogik muloqot, nutqning to'g'riligi.

Abstract

The article analyzes the correctness, accuracy, purity, richness, and expressiveness of speech as important communicative qualities in the professional activity of preschool educators. Particular attention is also paid to the close relationship between speech culture and pedagogical competence, as well as to the educator's ability to establish effective communication with children while taking into account their age-related and individual characteristics. The study explores the potential of the dialogic approach, interactive activities, role-playing games, multimedia tools, speech exercises, and individualized approaches in developing professional speech. The appropriate use of expressive means such as intonation, stress, tempo, rhythm, and pauses, as well as adherence to literary language norms, is considered an important factor in ensuring effective pedagogical communication. The article emphasizes that professional speech culture develops and improves through regular practice, independent thinking, self-development, and practical pedagogical activity.

Keywords: preschool education, educator, professional speech culture, pedagogical communication, speech correctness.

Аннотация

В статье анализируются правильность, точность, чистота, богатство и выразительность речи как важные коммуникативные качества в профессиональной деятельности воспитателя дошкольного образования. Особое внимание уделяется взаимосвязи культуры речи с педагогическим мастерством, а также вопросам установления эффективного общения воспитателя с детьми с учётом их возрастных и индивидуальных особенностей. В исследовании раскрываются возможности диалогического подхода, интерактивных занятий, ролевых игр, мультимедийных средств, речевых упражнений и индивидуального подхода в развитии профессиональной речи. Обосновывается, что целесообразное использование таких выразительных средств речи, как интонация, ударение, темп, ритм и пауза, а также соблюдение норм литературного языка являются важными факторами эффективного педагогического общения. В статье подчёркивается, что культура профессиональной речи совершенствуется посредством систематических упражнений, самостоятельного мышления, работы над собой и практической педагогической деятельности.

Ключевые слова: дошкольное образование, воспитатель, культура профессиональной речи, педагогическое общение, правильность речи.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim bosqichi bolaning shaxsiy, intellektual, axloqiy va estetik rivojlanishining muhim davrlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda tarbiyachining kasbiy tayyorgarligi, pedagogik mahorati va bolalar bilan muloqot o'rnatish qobiliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachi kundalik faoliyat, mashg'ulotlar, o'yinlar, birgalikdagi mehnat hamda turli pedagogik vaziyatlarda bola bilan doimiy muloqotda bo'ladi. Shu sababli uning nutqi nafaqat axborot yetkazish vositasi, balki bolaning nutqiy faolligi, fikrlashi va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiruvchi pedagogik omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Bugungi maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish va pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bunday sharoitda tarbiyachidan faqatgina pedagogik bilimlarga ega bo'lish emas, balki o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda aniq, ravon, tushunarli hamda ta'sirchan ifodalash ko'nikmasiga ega bo'lish ham talab etiladi. Kasbiy

nutqning shakllanganligi tarbiyachining umumiy madaniy saviyasi, tafakkuri, bilim darajasi va pedagogik mahorati bilan chambarchas bog'liqdir.¹³⁰

Tarbiyachining kasbiy nutq madaniyati, avvalo, adabiy til me'yorlariga amal qilish, so'z va tovushlarni to'g'ri talaffuz etish, fikrni mantiqiy izchillikda bayon qilish, so'zlardan maqsadga muvofiq foydalanish hamda nutqning mazmunini bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda yetkazish bilan belgilanadi. Nutqning to'g'riligi uning boshqa kommunikativ sifatlari uchun asos bo'lsa, aniqlik fikrning tushunarli ifodalanishini ta'minlaydi. Ifodalilik esa ovoz kuchi, temp, ritm, urg'u va pauza kabi vositalardan o'rinli foydalanish orqali pedagogik muloqotning ta'sirchanligini oshiradi. Nutqning sofligi adabiy til me'yorlariga rioya qilishni, boyligi esa mavjud lug'aviy imkoniyatlardan o'rinli va me'yorida foydalanishni nazarda tutadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar nutqini kuzatish, tinglash va unga taqlid qilish orqali ko'plab nutqiy ko'nikmalarni egallaydilar. Shuning uchun tarbiyachining talaffuzi, so'z tanlashi, gap tuzishi, ohangi va fikrni bayon etish usuli bolalarning nutqiy rivojlanishi uchun muhim namuna vazifasini bajaradi. Tarbiyachi bolalar bilan suhbatlashish, ertak va hikoyalar o'qib berish, savol-javob tashkil etish, rolli o'yinlar hamda ijodiy mashg'ulotlar jarayonida o'zining kasbiy nutq mahoratini namoyon etadi. Bunda bolaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish va pedagogik nazokatga amal qilish muloqot samaradorligini oshiradi.¹³¹

Zamonaviy yondashuvlar tarbiyachining kasbiy nutq madaniyatini rivojlantirish imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Xususan, dialogik yondashuv orqali erkin suhbat va tinglash faoliyatini tashkil etish, interaktiv metodlardan foydalanish, rolli o'yinlarni pedagogik jarayonga kiritish, audio-video materiallar va boshqa multimedia resurslaridan foydalanish muloqot jarayonini faollashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, individual yondashuv orqali har bir bolaning nutqiy ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olish tarbiyachidan nutqini vaziyatga mos ravishda tashkil eta olishni talab qiladi. Shu nuqtayi

¹³⁰ G'ulomova Dildora Shoirovna. Maktabgacha o'rta guruh bolalarida nutq madaniyatini shakllantirishning pedagogik texnologiyalari. - Xalqaro Nordik universiteti. - DOI: 10.5281/zenodo.14874249.

¹³¹ Turg'unboyeva N. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining nutq madaniyati va unga qo'yiladigan pedagogik talablar // *Экономика и социум*. - 2022. - №4(95)-2. - В. 488-490.

nazardan, maktabgacha ta’lim tarbiyachisining kasbiy nutq madaniyatini shakllantirishni faqat nazariy bilimlarni egallash bilan chegaralab bo‘lmaydi. Ushbu jarayon muntazam nutqiy mashqlar, mustaqil fikrlash, pedagogik faoliyat davomida tajriba orttirish, o‘z nutqini tahlil qilish va zamonaviy ta’lim yondashuvlaridan samarali foydalanish asosida izchil rivojlanadi. Demak, tarbiyachining nutq madaniyatini takomillashtirish maktabgacha ta’limdagi pedagogik muloqot sifatini oshirish hamda bolalarning nutqiy rivojlanishi uchun zarur shartlardan biridir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Maktabgacha ta’lim tarbiyachisining kasbiy nutq madaniyati masalasi pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Muallif nutq madaniyatini tarbiyachining umumiy madaniy saviyasi, bilimi, tafakkuri va pedagogik mahorati bilan bog‘laydi. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, tarbiyachining nutqi bolalar bilan kundalik muloqotning oddiy vositasi emas, balki ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini belgilovchi kasbiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Tarbiyachi nutqining asosiy sifatleri sifatida to‘g‘rilik, aniqlik, ifodalilik, soflik va boylik ajratib ko‘rsatiladi. Nutqning to‘g‘riligi so‘zlar, gaplar va tovushlarning adabiy til me‘yorlariga muvofiq qo‘llanishini anglatib, tarbiyachining to‘g‘ri talaffuzi bolalarning ona tilining tovush tomonini egallashida muhim namuna bo‘lib xizmat qilishi ta’kidlanadi. Nutqning aniqligi esa fikrning bolaga tushunarli, sodda va izchil tarzda yetkazilishini talab etadi. Bu jihat tarbiyachining mashg‘ulot va muloqot jarayonida murakkab fikrlarni bolaning yoshiga mos shaklda ifodalash mahorati bilan bevosita bog‘liq. Ayniqsa, ertak, hikoya va she’rlarni o‘qib berishda ushbu vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish bolalarning mazmunni yaxshiroq anglashiga hamda ona tilining ifodaviy imkoniyatlarini his etishiga yordam beradi. Shu jihatdan, tarbiyachining kasbiy nutq madaniyati lingvistik bilim bilan bir qatorda, nutqdan vaziyatga mos va ta’sirchan foydalanish mahoratini ham qamrab oladi.¹³²

Mazkur tadqiqotda ilgari surilgan dialogik yondashuv tarbiyachining kasbiy nutq madaniyatini shakllantirish nuqtayi nazaridan ham ahamiyatlidir. Erkin suhbatni tashkil etish, bolani tinglash, uning fikrini davom ettirishga undash va savol-javob orqali muloqotni rivojlantirish tarbiyachidan aniq, tushunarli va vaziyatga mos nutqdan foydalanishni talab qiladi. Demak, dialogik yondashuvni faqat bolalar nutqini rivojlantirish vositasi sifatida emas,

¹³² Turg‘unboyeva N. Maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining nutq madaniyati va unga qo‘yiladigan pedagogik talablar // *Экономика и социум*. - 2022. - №4(95)-2. - В. 488-490.

balki tarbiyachining kommunikativ mahoratini amaliy namoyon etuvchi pedagogik muhit sifatida ham ko‘rish mumkin. D. G‘ulomova tomonidan keltirilgan interaktiv elektron o‘yinlar, audio va video materiallar hamda rang-barang didaktik resurslardan foydalanish haqidagi fikrlar zamonaviy ta‘lim sharoitida tarbiyachi nutqining yangi kommunikativ vazifalarini ko‘rsatadi. Bunday vositalardan foydalanishda tarbiyachi materialni bolalarga izohlashi, savollar berishi, ularning javoblarini tinglashi va zarur hollarda fikrlarini to‘g‘rilashi kerak. Shu sababli raqamli va interaktiv vositalar samaradorligi ham tarbiyachining nutqiy tayyorgarligi bilan chambarchas bog‘liq.

TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI

Maqolamda, asosiy tadqiqot sifatida rol o‘yinlar bolalarning nutqiy faolligini oshiruvchi samarali vosita sifatida ko‘rsatilgan. “Do‘koncha”, “Kasb-hunarlar dunyosi”, “Transport” kabi o‘yinlar davomida bolalar turli vaziyatlarda suhbatlashish, savollarga javob berish va o‘z fikrini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bunday jarayonda tarbiyachi talaffuz, ohang, pauza va boshqa nutqiy jihatlarni kuzatib boradi. Bu esa tarbiyachining o‘z nutqiga doimiy e‘tibor qaratishi va bolalar uchun to‘g‘ri nutqiy namuna bo‘lishini taqozo etadi. Maktabgacha ta‘lim tarbiyachisining kasbiy nutq madaniyati ikki o‘zaro bog‘liq jihat tadqiqotim asosida namoyon bo‘lishini ko‘rish mumkin. Bir tomondan, tarbiyachi nutqi to‘g‘ri, aniq, sof, boy va ifodali bo‘lishi kerak. Ikkinchi tomondan, ushbu nutqiy sifatlar dialogik muloqot, interaktiv metodlar, rol o‘yinlar, multimedia vositalari va individual yondashuv orqali amaliy faoliyatda rivojlantirilishi mumkin. Shunday qilib, mavjud qarashlar tarbiyachining nutq madaniyatini tayyor holatda mavjud bo‘ladigan sifat emas, balki kasbiy faoliyat, muntazam mashq va zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida takomillashib boradigan kompetensiya sifatida qarash imkonini beradi.

Maktabgacha ta‘lim tarbiyachisining kasbiy nutq madaniyatini shakllantirish jarayonini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, tarbiyachining nutqi bolalar bilan pedagogik muloqotning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Tarbiyachi kundalik faoliyat, mashg‘ulot, o‘yin, mehnat jarayoni va turli tarbiyaviy vaziyatlarda bolalar bilan doimiy muloqotda bo‘ladi. Shu sababli uning nutqidagi talaffuz, so‘z tanlash, fikrning izchilligi, ohang va ifodalilik kabi jihatlar bolalarga bevosita namuna sifatida ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlil natijasida tarbiyachining kasbiy nutq madaniyatini belgilovchi asosiy mezonlarni nutqning to‘g‘riligi, aniqligi, ifodaliligi, sofligi va boyligi sifatida ajratish mumkin. Ushbu mezonlar bir-birini to‘ldirib boradi. Masalan, tarbiyachi mashg‘ulot davomida so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilsa, gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzsa va fikrini izchil bayon qilsa, bola ham to‘g‘ri nutqiy namunani eshitadi. Aksincha, nutqdagi noaniqlik yoki noto‘g‘ri talaffuz bolalarning nutqiy faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

Nutqning aniqligi tarbiyachining fikrni bolaning yoshiga mos va tushunarli shaklda yetkazishida namoyon bo'ladi. Masalan, ertak yoki hikoya bilan ishlash jarayonida tarbiyachi voqealarni ketma-ket bayon qilib, bolalarga mazmunni anglashga yordam beruvchi savollar beradi. Shundan so'ng bolalar eshitgan hikoyasini qayta so'zlab berishi yoki o'z taassurotlarini ketma-ket ifodalashi mumkin. Bunday jarayon tarbiyachidan fikrni ortiqcha murakkablashtirmasdan, aniq va izchil yetkazishni talab qiladi. Nutqning ifodaliligi ham kasbiy nutqning muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Tarbiyachi she'r, ertak yoki hikoya o'qiyotganda ovoz kuchi, temp, ritm, urg'u va pauzadan vaziyatga mos foydalanishi mumkin. Masalan, ertakdagi qahramonning hayajonli holatini ovoz ohangi orqali ifodalash yoki muhim fikrdan oldin qisqa pauza qilish bolalarning diqqatini mazmunga yo'naltiradi. Demak, tarbiyachining ifodali nutqi nafaqat eshitish jarayonini qiziqarli qiladi, balki bolaning asar mazmunini yaxshiroq anglashiga yordam beradi. Nutqning sofligi tarbiyachining adabiy til me'yorlariga amal qilishi bilan bog'liq. Tarbiyachi o'z faoliyatida mahalliy yoki noo'rin so'zlardan imkon qadar foydalanmasligi, so'z urg'ularini to'g'ri qo'llashi va adabiy talaffuzga rioya qilishi zarur. Chunki maktabgacha yoshdagi bola kattalar nutqini tinglash va unga taqlid qilish orqali o'zining dastlabki nutqiy ko'nikmalarini shakllantiradi.

Nutqning boyligi esa tarbiyachining lug'aviy imkoniyatlardan o'rinli foydalanishida ko'rinadi. Biroq boy nutq ko'p gapirish degani emas. Yuborilgan materiallarda ta'kidlanganidek, haddan tashqari uzun va ortiqcha nutq bolani charchatishi, juda qisqa va kuchsiz nutq esa mashg'ulotga qiziqishning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun tarbiyachi har bir so'z va jumlaning maqsadga muvofiq, bolaga tushunarli hamda qiziqarli tarzda tanlashi lozim. Kasbiy nutq madaniyatini rivojlantirishda dialogik yondashuv alohida ahamiyatga ega. Bunda tarbiyachi monolog tarzida faqat ma'lumot berib qolmay, bolalarni suhbatga jalb etadi, savollar beradi, ularning javoblarini tinglaydi va fikrlarini davom ettirishga imkon yaratadi. Masalan, mashg'ulotda biror ertak tinglangandan so'ng tarbiyachi bolalardan qahramonning harakati yoki voqealar rivoji haqida fikr so'rashi mumkin. Bolalarning javoblarini tinglash jarayonida esa tarbiyachi ularning nutqini to'g'rilab, kerakli so'zlarni taklif etadi. Bunday muloqot tarbiyachining tinglash va javob berish mahoratini ham rivojlantiradi. Tahlil jarayonida rolli o'yinlar ham kasbiy nutqni amaliy rivojlantirish imkonini beruvchi vosita sifatida ko'rildi. Masalan, "Do'koncha" o'yinida tarbiyachi bolalar bilan xaridor va sotuvchi o'rtasidagi muloqotni tashkil etadi. "Kasb-hunarlar dunyosi" o'yinida esa turli kasb vakillari nomidan gapirishga sharoit yaratiladi. "Transport" o'yinida bolalar transport vositalari haqida suhbatlashib, savollarga javob beradilar. Ushbu jarayonlarda tarbiyachi savol berish, javobni tinglash, talaffuzni nazorat qilish, ohang va pauzadan foydalanish orqali o'zining kommunikativ mahoratini namoyon etadi.

Zamonaviy yondashuvlar tarkibida multimedia va elektron resurslardan foydalanish ham muhim natija berishi mumkin. Masalan, bolalarga mos audio yoki video material namoyish etilgach, tarbiyachi ular asosida suhbat tashkil etishi, bolalarning taassurotlarini so‘rashi va javoblarini tinglashi mumkin. Rang-barang elektron materiallar bolalarning qiziqishini oshirgan holda, tarbiyachidan materialni izohlash va bolalar bilan faol muloqot qilishni talab etadi. Shu jihatdan texnologiya tarbiyachining nutqiy faoliyatini almashtirmaydi, balki uning pedagogik muloqot imkoniyatlarini kengaytiradi.

Individual yondashuv ham kasbiy nutq madaniyatini shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir bolaning nutqiy imkoniyati, qiziqishi va faoliyatga munosabati turlicha bo‘lishi mumkin. Shu sababli tarbiyachi muloqot jarayonida barcha bolalarga bir xil shaklda murojaat qilish bilan cheklanmasdan, ularning individual xususiyatlarini hisobga olishi zarur. Masalan, bir bola savolga tez javob bersa, boshqa bola fikrini ifodalash uchun ko‘proq vaqt talab qilishi mumkin. Bunday vaziyatda tarbiyachining sabrli, muloyim va rag‘batlantiruvchi nutqi pedagogik jihatdan muhimdir. Shuningdek, oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi hamkorlik nutqiy rivojlanish jarayonini davomiy tashkil etishda muhimdir. Masalan, bola bog‘chada tinglagan ertagini uyda qayta hikoya qilishi yoki o‘z fikrini og‘zaki ifodalashi mumkin. Tarbiyachi esa ota-onalarga bolaning nutqiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar berishi mumkin. Bunday hamkorlik bolaning nutqiy tajribasini faqat mashg‘ulot bilan cheklab qo‘ymasdan, kundalik hayotda ham davom ettirish imkonini beradi.

Umumiy xulosa sifatida, tahlil natijalari maktabgacha ta’lim tarbiyachisining kasbiy nutq madaniyati bir nechta o‘zaro bog‘liq jihatlar asosida rivojlanishini ko‘rsatadi. Bular adabiy til me‘yorlariga rioya qilish, aniq va ravon fikrlash, ifodali gapirish, tinglash, dialog tashkil etish, bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda zamonaviy pedagogik vositalardan maqsadli foydalanishdir. Kasbiy nutq madaniyati tayyor holda shakllanmaydi; u muntazam mashq, pedagogik tajriba, mustaqil ishlash va o‘z nutqini takomillashtirish jarayonida rivojlanib boradi. Shu sababli tarbiyachining nutq ustida doimiy ishlashi uning pedagogik mahoratini oshirish va ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligini ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘ulomova Dildora Shoirovna. Maktabgacha o‘rta guruh bolalarida nutq madaniyatini shakllantirishning pedagogik texnologiyalari. - Xalqaro Nordik universiteti. - DOI: 10.5281/zenodo.14874249.

2. Turg'unboyeva N. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining nutq madaniyati va unga qo'yiladigan pedagogik talablar // Экономика и социум. - 2022. -№4(95)-2. - В. 488-490.
3. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. - Toshkent, 2017.
4. Qodirova Sh., Toshpo'latova Sh., A'zamova M. Maktabgacha pedagogika. - Toshkent, 2019.
5. Ortiqov A. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. -Toshkent, 2002.
6. Babayeva D. Nutq madaniyati. - Manbada keltirilgan adabiyotlar ro'yxati asosida.
7. Maktabgacha ta'limda nutq madaniyatini shakllantirishga oid pedagogik texnologiyalar. G'ulomova Dildora Shoirovna maqolasida keltirilgan ilmiy-metodik materiallar.
8. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy nutqiga qo'yiladigan pedagogik talablar. Turg'unboyeva N. maqolasida yoritilgan ilmiy-nazariy materiallar.